

Részletek a könyvből:

Míg a középkorban szent helyekre *zarándokutakat* folytattak,¹ az újkor embere felfedező utakra indul, *hegycsúcsokat* mászik meg,² s egészében a világ mint *meghódítandó* terep tűnik a szeme elé. A görög mitológia még komolyan figyelmeztette az embert határai áthágásának tilalmára. A rettentő erejű alóada ikrek, Óthosz és Ephialthész az égbe akartak törni: „Olümposzra az Osszát, és Osszára akarták / tenni az erdős Péliónt, hogy az égbe lehessen / lépni.”³ Büntetésük a lehető legsúlyosabb megtorlás, a Tartaroszba vettetés lett, mint mindazoké, akik az istenekkel akartak vetekedni, s akiknek lelkét a hübrisz, a superbia, az öntelt gög itatta át (Sziszüphosz, Tantalosz, Szalmóneusz).⁴

A természettel alkotott új viszony emblematisz alakja Petrarca. A XII. század második felében Lotario dei Segni, a későbbi III. Ince pápa „Az emberi lét nyomorúsága” című munkájában még hiábavalóságként és nagyratörésként kárhoztatja az ember felfedező világi útjait.⁵ Danténél már megtaláljuk Odysseus megbecsülését, de azt is, hogy az új világ elpusztít. Dante a Pokol 26. énekében leírja Odysseus képzelt utolsó utazását. Odysseus kinyilvánítja: „Lelkem szenvedélye: látni világot.” (97-98.) A hajósok nyugatra tartanak, túljutnak Herkules oszlopain, s Odysseus így biztatja társait: „Gondoljatok az emberi erőre: / nem születtetek tengni, mint az állat, / hanem tudni és haladni előre.” (118-120.) Beszámol arról: „Új ég, új csillag ragyogott felettünk.” (127.), de leírja azt is: „Új földről felhő jött.”(137.), s egy hegy mögül végzetes vihar támadt: Odysseust az új világ elpusztította.⁶

Petrarca az új Ulyxes, amint annak ő tudatában van. A Baráti levelekben írja: „Mindeddig úgyszólván állandóan úton voltam, s úgy látom, hogy bolyongásomat Ulyxes bolyongásához lehet hasonlítani.”⁷

Petrarca nevezetes tette volt a provence-i 1912 m magas Mont Ventoux (oxitán Vantor) megmászása 1336. április 26-án, amint azt Dionigi di Borgo San Sepolcróhoz (1300k-1342) írt híres levelében leírja.⁸ A levélből öt tartalmi elemet szeretnék kiemelni.

¹ Pierre André Sigal: Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok. Gondolat, Budapest, 1989.

² A hegymászás történetéről: Róna István: Ember a csúcson. Tánicsics Kiadó, Budapest, 1965.; Endrődi Lajos: Akik nem ismerik a félelmet. Sportpropaganda Vállalat, Budapest, 1987.; A hegymászás az újkor folyamán bontakozik ki. Két állomás: Mont Blanc: 1786.; Mount Everest: 1953.

³ Homérosz: Odüsszeia, XI. 315-317.

⁴ Bővebben ld.: Frenyó Zoltán: Az antik mitológia alvilág-képzetei. A Hádészról az Orcusig. In: Uő.: Kereszténység és filozófia. Tanulmányok. Kairosz, Budapest, 2006. 7-58.

⁵ Lotario Dei Segni : De miseria humanae conditionis, I. 12.; II. 36. Az emberi lét nyomorúsága. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2005.

⁶ Dante: Isteni színjáték. I. Pokol. 26. ének.

⁷ Petrarca: Epistolae familiares, I. 1. Kardos Tibor (szerk.): Petrarca levelei. Gondolat, Budapest, 1962. 19.

⁸ Petrarca: Epistolae familiares, IV. 1. Kardos, i.m. 82-93. A levélből vett alábbi idézetek e lapokon találhatóak. A Szent Ágoston-idézet fordítását megváltoztattam. F. Z.

1) „Az a *vágy* ösztökélt csupán” – kezdi levelét Petrarca, megnevezve a hegyet, „hogyan egy olyan csúcsot láthassak, amelyik magasságáról híres.” Petrarca elemzői rögtön ki is szokták emelni ezt a fordulatot, amely pusztán ennek az újszerű vágnak az indítékát jelöli meg felmenetele okaként. 2) Hosszú elbeszélésében Petrarca a fárasztó fizikai utat átlelkesíti és *morális* tartalommal telíti. Leírja, hogy az út közben arra gondolt: „Az, amit ’boldog élet’-nek nevezünk, ugyanígy magas helyen van. (...) Sok magaslat meredez az odavivő úton, s ha valaki fölfelé tart, mint lépcső fokain, úgy kell előrehaladnia erényről erényre. A csúcson van a végső cél, az út vége, utolsó pontja földi vándorlásunknak.”

3) A csúcsra érve az *érzéki* benyomás hatása kerekedik felül; Petrarca bevallja, hogy a természet lenyűgözte: „A roppant látványtól megrendülve álltam.” Ezután folytatja megfigyeléseit és elmélkedéseit. Ezek során jellegzetes fordulat következik. Az ezutáni részt kicsit hosszabban kell idéznünk:

4) „Eszembe jutott, hogy kezembe vegyem Szent Ágoston Vallomásait, melyet a te szereteted ajándékozott nekem, és amelyet a szerző miatt is, meg az ajándékozó miatt is nagyon kedvelek. Mindig magammal hordom ezt a kicsiny, kézbevaló kötetet, amelynek azonban az értéke és finomsága véghetetlen. Kinyitottam, hogy majd azt olvassam benne, ami a szemem elé kerül, hiszen bizonyos voltam, hogy olyan nem kerülhet a szemem elé, ami ne volna istenfélő és áhitatot keltő. A véletlen úgy akarta, hogy a tizedik könyv került elém. Az öcsém is figyelmesen várta, mit fog majd mondani Ágoston az én ajkam által. És őt, aki jelen volt, de még nála is inkább Istent hívom tanúságu, hogy amint a pillantásom a könyvre esett, ezt olvastam benne: ’Lám, az emberek elmennek, hogy megcsodálják a hegyek csúcsait, a tenger hatalmas hullámain, a folyók széles hömpölygését, az óceán partjait, a csillagok pályáját, de önmagukat figyelmen kívül hagyják.’⁹ Bevallom neked, megütöttek e szavak. Az öcsémet, aki szerette volna hallani, arra kértem, ne háborgasson, s becsuktam a könyvet. Haragudtam önmagamra, mivel a földi dolgokat csodálni meg nem szűnök, mikor pedig már a pogány filozófusoktól is megtanulhattam volna, hogy inkább az emberi lelket kell csodálni, mert az olyan nagy, hogy semmilyen más nagyság nem állja ki vele az összehasonlítást.”

5) Petrarca azzal folytatja, hogy elunta nézni a hegyet és az út végéig lelkével magába fordult. Felidézte Szent Ágoston alakját és a megtéréséhez vezető híres kerti jelenetet, amikor Ágoston égi szózatra felüti Pál apostol leveleinek nála lévő gyűjteményét, s ott a rá oly nagy hatást gyakorló sorokra téved tekintete (Róm 13,13-14). Petrarca most arról beszél, hogy a földi dolgok szeretetéből fakadó kívánságokat felül kell múlnunk. Ebben a hangulatában

⁹ Et eunt homines mirari alta montium et ingentes fluctus maris et latissimos lapsus fluminum et oceani ambitum et gyros siderum et relinquunt se ipsos. Augustinus: Confessiones, X. 8. 15.

pedig a hegy összezsugorodik, tehát a természet jelentőségét veszíti az *ember* nagyságához képest: „Mialatt lefelé mentünk a lejtőn, többször hátrafordultam még azon a napon, és a hegy fenséges csúcsa alig könyöknyinek tűnt előttem az emberi méltóság magasságához képest.”

Az 1) és a 3) pont egyértelműen jelzi, hogy a természet autonóm világgént áll előttünk, amelyre az ember megismerő vágya irányul. A 2) pont tetszetős humanista, filozofikus és költői megoldás, továbbá megfelel a szellemi-lelki felemelkedés régi antik és keresztény rendszereinek. Itt a lelki és a természeti világ párhuzamban áll egymással.

A 4) és 5) pontban érzékletesen, tagoltan és kifinomultan kifejezésre jut Petrarca vívódása a középkor és a modern kor, a lelki ember és a világi ember között. Kedvelt Szent Ágostona éppen az addigi keresztény világlátás, a benső ember (*homo interior*) klasszikusa,¹⁰ akihez a keresztény Petrarca kötődik. Ágoston idézett helyén épp azzal ellentétes szellemet képvisel, mint amiért Petrarca a hegyre indult. Petrarca pedig éppen *keresztény bizonytságot és igazolást keresett* az ő szemléletére és érdeklődésére, s ezért most elbizonytalanodik. A dolognak különös súlyt ad és drámaiságát érzékelteti, hogy Petrarca nemcsak az öccsét, hanem egyenesen az Istent is tanúságul hívja a történet hitelességének igazolására! (Ez éles kontrasztban áll mindazzal, amit a későbbi elemzők kétségeiket illetően megfogalmaztak.)

Az 5) pontban így a természet különös módon mintegy elveszíti érdekességét, és ehelyett a humanista Petrarca hangot ad az *emberi méltóság* és nagyság eszméjének. Ez azonban megint nem a középkori szemlélet! Amikor Petrarca Ágoston hatására magát a természetet már nem méltatja, erkölcsi-lelki elmélkedéseire reflektálva megjegyzi: anélkül érkeztek vissza szállásukra ezen gondolatok közepette, „hogymint általában észrevettem volna az úti nehézségeket”. A levél így az *ember* dicséretévé alakul, aki gondolatával is a természet fölébe kerekedik.

Mindezeket megfontolva azt is mondhatnánk, hogy a levélben Petrarca az Abszolútum-Világ-Ember-háromszög történeti kifejlődését járja végig: humanistaként az antikvitáshoz kapcsolódva, keresztényként a benső emberhez és Istenhez fordulva és modern emberként az ember nagyságát megpillantva sorrendben a Világ, az Abszolútum és az Ember stádiumain halad végig egy személyben és összevonva egy műben, s ez az egyfajta *rekapituláció*, profán anakefalaiószisz¹¹ a levélnek és alkotójának különleges helyet biztosít gondolatmenetünkben.

Ennek a levélnek nagy szakirodalma van; a jelenet sokak szerint a középkori és a modern ember közötti átmenet „pillanatát” tartalmazza. Jakob Burkhardt A reneszánsz

¹⁰ Augustinus: De vera religione, 39. 72.; Soliloquia, I. 2. 7.

¹¹ Az eredeti anakefalaiószisz: Irenaeus: Adversus Haereses, III. 16.

kultúrája Itáliában (1860) című klasszikus könyvében részletesen leírja és méltatja a levelet, s Petrarcat az első igazi modern emberek egyikének nevezi.¹²

Mások magának a levélnek a hitelességét illetően, pontosabban arra vonatkozóan, hogy a hegymászás valóban a leírtak szerint zajlott volna le, kétségeiknek adnak hangot, és felteszik, hogy a levél fiktív történetet tartalmaz. Azokkal szemben, akik Petrarcat úttörőnek tekintik, megemlítik, hogy állítólag Jean Buridan kevéssel előtte szintén megmászta a hegyet; Petrarca továbbá maga említi, hogy egy helybéli földműves a saját elmondása szerint 50 évvel korábban szintén járt a csúcson. Ettől függetlenül mindenképpen Petrarcaé az érdem, hogy reflektált, ezt a témát egyáltalán tárgyává tette, éppenséggel humanizálta, szellemi értelemben tehát valóban ő az első hegymászó. Az azonban, amit egyesek különösen valószínűtlennek tartanak, az a körülmény, hogy egy mintegy 18 órás fárasztó út után Petrarca rögvest nekiül és egy hatezer latin szavas, klasszikus idézetekkel tűzdelt mívés levelet alkot. Ezért is vitatható egyesek szerint a levél datálása. Van, aki a levél keletkezését a feltüntetethez képes mintegy másfél évtizeddel későbbre, 1350 körülre teszi, amikor azonban a címzettje már majd' egy évtizede halott volt. Mindez azonban főleg filológiai probléma. Az is szöveget üthet az ember fejébe, hogy miért tartotta magánál Petrarca Szent Ágoston Vallomásait, miközben egyébként csomagjaikat a hegy lábánál hagyták. S vajon mennyi valószínűsége van annak, hogy az ágostoni történet és tetszetősnek kínálkozó példa nyomán Petrarca is épp ott üti föl a Vallomásokat, ahol az ő problémájára vonatkozó egyedüli szakasz található? Feltehető, hogy Petrarca intenzív interiorizálása miatt, a világban való új jelenlét állandó szubjektív átélése miatt a költő lelkében, elméjében a Vallomások könyve, annak idézett helyével állandóan nyitva lehetett. Magyarán, Petrarca a problémát állandóan szem előtt tartotta, s számára a realitás és a költés érthetően egybeolvadt. Bárhogy volt is valójában, ez a lényegen nem változtat, mert a szemlélet ugyanaz marad.¹³

A modern ember számára a természet fogalma átértelmeződik: a természet mint feltárandó, megismerendő terület áll elő. Megnö a tapasztalat fontossága, a világra irányuló tudomány becsülete (ennek túlhajtása a scientizmus, a tudománynak mintegy megváltó, boldogító szerepe), hangsúlyos témává válik az emberi tudás és alkotó erő kérdése. A természet új szemlélete közben az újkor embere Isten kérdését elhanyagolja (az

¹² Jakob Burkhart: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. (1860.) IV. rész. 3. feje.

¹³ A téma átfogó feldolgozását nyújtja: Albert Russell Ascoli: *Petrarch's Middle Age: Memory, Imagination, History and the 'Ascent of Mount Ventoux'*. *Stanford Italian Review*, vol. X. 1990. no. 1. pp. 5-43.; Néhány további tanulmány: O'Connell, Michael: *Authority and the Truth of Experience in Petrarch's Ascent of Mount Ventoux*. *Philological Quarterly*, 62. 1983. 507-520.; Billanovich, Giuseppe: *Petrarca e il Ventoso*. *Italia medioevale e umanistica*, 9. 1966. 389-401.; Courcelle, Pierre: *Petrarque entre Saint Augustin et les Augustins du XIVe siècle*. *Studi Petrarqueschi*, 7. 1961. 51-71.

abszolútumból panteizmus, deizmus, szellem lesz), s jellegzetes irányjaival profán, szekuláris, ateista mentalitást hoz létre. Jellegzetes Kant híres kijelentése a Gyakorlati ész kritikája zárszavában, amelyből már hiányzik az Isten iránti figyelem: „Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban gondolkodok rájuk: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.”¹⁴ A modern ember, miközben a világot elsajátítja, négy évszázad alatt magát és az abszolútumot elveszíti. Ez természetesen nem teljes érvényű megállapítás, de tendenciájában ez jellemzi a modernitást.

A középkori nagy kultúra szétbomlása, széttörése után, elszakadva az abszolútumtól és a fent leírt módon viszonyulva a világhoz, az újkor embere már nem egységes szubsztancia, hanem test, szellem és lélek hármasságára esik szét, amelyek különállásukban megannyi túlzó s egymással vetekedő irányzatot hoznak létre. Az ennek megfelelő főbb irányokat az alábbiak szerint lehet csoportosítani: a) empirizmus, materializmus, hedonizmus, testkultusz, b) racionalizmus, scientizmus, voluntarizmus, c) fideizmus, szentimentalizmus, esztéticizmus, irracionalizmus, okkultizmus, dekadencia, nihilizmus. Az utóbbi évszázadok harcai azért bizonyultak reménytelennek és eredménytelennek, mert az említett irányzatok közös nevezőn, egyazon síkon mozogtak, s a megújulásba nem tudták és nem kívánták bekapcsolni Európa első két gyökerének értékeit. (...)

A testi-lelki-szellemi egyensúly mint "egész-ség" alapvető fontossága rögtön kiderül minden olyan esetben, amikor - akár egyes korokban, irányzatokban, akár egyes emberek esetében - természetünk egyik tényezője túlságosan *előtérbe* kerül vagy éppen *háttérbe* szorul.

A modern korban számtalan erre utaló jelenség ötlük a szemünkbe. Tipikusan ilyen tünet a mértéktelen *testkultusz*, a puszta test imádata, s az ezzel kapcsolatos minden materializmus, naturalizmus, szenzualizmus, hedonizmus. Ezeknek a tendenciáknak az eredménye az emberi méltóság megsértése és megtagadása.

Hasonlóan káros mentalitás a *léleknek* mint korlát nélküli puszta érzelemnek a túlzott uralma az emberi viselkedésben, az élet értelem és fogalmi gondolkodás nélküli vezetése, s az ezekkel járó irányzatok és szellemiségek, mint a szentimentalizmus, fideizmus, dekadencia, nihilizmus, bizonyos pszichológiai irányok s az érzelem fetiszizálása.

Hasonlóképpen helytelen, ha az embert merőben mint *ésszel* bíró lényt fogjuk fel a túltengő racionalizmus szellemében. Bár az értelem/ész kétségkívül egyik büszkén vállalható

¹⁴ Immanuel Kant: A gyakorlati ész kritikája. Gondolat, Budapest, 1991. 289.

megkülönböztető sajátosságunk („értelmes lény” = ζῷον λόγον ἔχον, animal rationale), a hűvös ész önmagában nemcsak áldás, hanem elszabadulva, erkölcs híján rettenetes és embertelen teljesítményekre is képes. Ezért jelentette ki Arisztotelész, hogy az ember erkölcsiség híján rosszabb a vadállatnál, hiszen fegyvere, azaz értelme van.¹⁵

Éppígy méltatlan dolog továbbá az ember természetére és személyiségére nézve bármely elem *elnyomása* vagy *elhanyagolása* a többi érdekében. Ilyen szimptomák az erőtlenség, testsorvadás, lelki érzéketlenség, érzelmi sivárság, műveltséghiány és tudatlanság.

Bár az egyes túlzó irányzatok kétségtelenül az antikvitástól kezdve időről-időre egész történelmünk során jelentkeztek, igazán súlyos és *végső szétszakadásuk* nézetem szerint az *újkorban*, mintegy három évszázada vette kezdetét. Ezzel szemben őrizte az antik és a keresztény nagy kultúra egyik legnagyobb értékeként test-lélek-szellem, illetve test és értelmes lélek egyensúlyának elvét. (...)

Az emberiség történetében mindig voltak egymástól különböző életfelfogások, s felmerültek különböző filozófiai irányzatok, amelyek az igaz és a hamis, a jó és a rossz, a helyes és a helytelen között mozogtak.

Ezen a ponton egy alapvető különbségre szeretnék rámutatni, amely három világszemlélet között húzódik az európai történelem három szakasza szerint. Be kell látnunk, hogy a hármas felosztás – antikvitás, középkor, modern kor – nem egyszerűen egy mesterséges, mechanikus, esetleges elválasztás (tudjuk, hogy létrejöttek egyúttal megvan az időbeli logikája és ideológiája), hanem meghatározott és lényegi tartalommal bír, a filozófia egyáltalában vett tárgyának és elveinek, azaz az Abszolútum, a Világ és az Ember elvének megfelelően. Ez nem más, mint az érvényes igazság időbeli kibontakozása.

A görög-római antikvitás a világ (kozmosz) szemléletében élt; az ember dolga e világnak való megfelelés volt. Ez a szellemiség *kozmo-centrikus* világszemlélet. A kereszténység mindent Isten, azaz az Abszolútum szerint kezel, ért meg és magyaráz. Ez a szellemiség *teo-centrikus* szemlélet. Ezekkel szakítva a modern kor az embert mint első és végső elvet tételezi az élet és a gondolkodás számára. Ez *antropo-centrikus* szemléletet jelent.

Mi következik ezekből a körülményekből? Az életstílusok és gondolkodásmódok közötti különbségek *három alapon* formálódhatnak meg. Az antikvitásban a különböző irányzatok az *adott* kozmosz alapján alakulhatnak ki. A kereszténységben az egyes gondolati utak mint a trinitológia és krisztológia szempontjából lehetséges logikai irányok jelenhettek

¹⁵ Arisztotelész: Politika I. 2. 1253 a.

meg, vagyis e gondolkodásmódot a legfontosabb vonatkozás, a legfőbb létező, az *adott* abszolútum határozta meg.

Ezektől az esetektől teljesen eltérően a modern kor, vagyis a hangadó modern ideológiák szerint a központi elv és érték, az ember *nem adott*. Ha az ember azt képzei, hogy korlátlan lehetőség, egyszersmind pedig abszolút szabadsággal rendelkezik, azon nyomban elveszíti önmagát. Ha az ember elveszíti benső struktúráját, eltűnik az alap, amely kijelölné a nézettípusok, az életstílusok és a magatartások kereteit.

Ez húzódik meg annak a háttérben, hogy a XX. század egymástól oly *végletesen különböző* irányzatokat eredményezett a filozófiában, a művészetekben és az életvezetés területén. Beláthatjuk, hogy az emberi természet fogalmának kiüresedése miatt, tartalmának híján e számos és egymástól gyökeresen eltérő irányok aligha vezethetők vissza közös alapra. E modern koncepcióknak és irányzatoknak az alapja nem más, mint az emberi természet fogalmának szétzúzása és lerombolása.

Nem hiszem, hogy a modernitás teljes megtagadása elvezetne a probléma megoldásához. Úgy gondolom, szükséges kinyilvánítani, hogy a modern kor számos értékkel rendelkezik, és az ember elvét civilizációnkban a maga sokszínű mivoltában kell kibontakoztatni. Mindazonáltal a jelenkor kaotikus feltételeihez *saját alapelveinek végső érvényesítése* vezetett, s ebben áll a modern kor eredménye és tragédiája.

(Frenyó Zoltán: Korfordulón. Filozófiai tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Budapest, 2015. 28-32; 42-45.)